

houdt de leraar het vermogen de werkelijke vraagstukken die zijn arbeid raken, vraagstukken van pedagogische en maatschappelijke aard, te onderkennen. Hij zal geen behoefte hebben aan de bij uitstek romantische Vernieuwing, die, om geen gevestigde en machtige vooroordelen te kwetsen, de problemen der werkelijkheid ontwijkt en vlucht in avontuurlijke en oppervlakkige experimenten, die dreigen het onderwijs te ruïneren en terug te doen vallen tot de tijd van voor de Verlichting, waaraan wij verbeteringen danken, die nu nog steeds van waarde zijn.

Middelburg

A. M. VAN DER GIEZEN

NAAR AANLEIDING VAN DR. F. BALK-SMIT DUYZENTKUNST

„DE GRAMMATISCHE FUNCTIE”¹

Op 26 februari jl. werd bovengenoemd werk als academisch proefschrift verdedigd in de aula der Universiteit van Amsterdam. De auteur leverde met haar studie een waardevolle bijdrage tot de discussie over de in de taalkunde te volgen methodiek. Zij beschrijft nl. in zeer expliciete bewoordingen hoe zij zich de analyse van taalmateriaal voorstelt en levert een bij haar methode passend begrippenapparaat. Bovendien demonstreert zij deze methode aan het Nederlands, zoals de ondertitel van het boek zegt, en ontwerpt aldus een grondslag waaruit een Nederlandse grammatika zou kunnen worden ontwikkeld. Op dit laatste onderdeel van haar werk zal echter in het volgende niet worden ingegaan. Slechts haar algemene methodologie wordt aan de orde gesteld, en wel speciaal de vraag naar de criteria die bij taalonderzoek gelden voor het bereiken van wetenschappelijke kennis. De betreffende methode pretendeert niet alle aspecten van taalanalyse te dekken. Zij schrijft zelf (p. 143): „Ook al is onze studie gewijd aan het onaanschouwelijke moment (het *semantische*), wij verliezen niet uit het oog dat dat een *moment* (of: *aspect*) is van taaltekens. Wij abstraheren b.v. de „betekenis” en analyseren deze, terwijl wij de vorm buiten beschouwing laten.” En zij onderscheidt dan ook, op p. 144, twee disciplines binnen de grammatika, nl. het onderzoek der funktiesystematiek en het onderzoek der vormsystematiek. Maar ook al wordt ons hier geen alomvattende methode van taalanalyse aangeboden, de door haar verrichte studie heeft in ieder geval het, tot nog toe niet geboden, voordeel dat haar methodologie duidelijk en expliciet uit de verf komt. Hierdoor is het eindelijk mogelijk met enig houvast een gesprek te voeren over methodes van grammatische analyse.

De schrijfster heeft zich, bij het ontwerpen van haar methode, bewust in de grammatikale traditie geplaatst. Wij lezen op p. 149: „De grammaticale analyses zoals wij in deze studie beoefenen komen niet alleen voort uit wat de grammaticale historie heeft voortgebracht, maar zijn

bovendien erop gericht, *bepaalde verworvenheden in die historie ons opnieuw eigen te maken en te verklaren*. Wij willen trachten, gangbare grammaticale kennis te toetsen aan het geanalyseerde specifieke functionele aspect van taalgebruik." De „gangbare grammatikale kennis" waarover zij spreekt blijkt terug te vinden, blijkens haar talrijke voorbeelden, in de traditionele schoolgrammatika's ², maar ook – evenzeer – in bestaande wetenschappelijke grammatika's en theorieën over taal en grammatika ³. Men mag stellen dat zij, voor het eerst, een duidelijk geformuleerde analyse geeft van een methode die, impliciet of grotendeels impliciet, werd en wordt gevolgd door vele taalkundigen. In de huidige stand van ontwikkeling der taalwetenschap mag dit beschouwd worden als een zeer waardevolle bijdrage. Er is immers, naast de wijze van werken der traditioneel ingestelde linguïsten, een nieuwe methodiek ontstaan, voornamelijk in de Verenigde Staten van Amerika, welke sommige „traditionalisten", zoals dit door Reichling werd uitgedrukt, „de haren te berge doet rijzen" ⁴. Dat de discussie tussen beide richtingen vaak vruchteloos blijft, komt in hoofdzaak doordat de methodische uitgangspunten of niet worden doorzien, of eenvoudig nooit zijn geformuleerd. De expliciete formuleringen van Dr. Balk-Smit Duyzentkunst zullen derhalve niet nalaten de discussie op tal van punten te verhelderen.

Haar methodische uitgangspunt vindt zij in een onderscheid tussen „naturalistische" en „spiritualistische beschouwingwijzen", ontleend aan een nog ongepubliceerd geschrift (*Natuur en Geest*) van haar promotor, Prof. Dr. E. W. Beth (p. 2). Zij stelt vervolgens een parallelie tussen de naturalistische beschouwingwijze en analyse van de vormsystematiek enerzijds, en de spiritualistische beschouwingwijze en analyse van de betekenisystematiek anderzijds ⁵. Zij aanvaardt de stelling van Beth, dat beide beschouwingwijzen, mits juist uitgevoerd, even veel recht hebben op de benaming „wetenschappelijk" (p. 4/5). Zij aanvaardt eveneens Beth's eis, dat wetenschappelijke kennis „mededeelbaar en door anderen toetsbaar" zij (p. 5). Haar methode van analyse van de betekenisaspecten in de taal moet dus gezien worden als een spiritualistische methode, die leidt tot wetenschappelijke, i.e. mededeelbare en toetsbare, kennis.

Beth omschrijft de naturalistische en de spiritualistische beschouwingwijzen als volgt: „Men pleegt bij het zoeken naar een verklaring voor de menselijke gedragingen gebruik te maken van twee zeer verschillende beschouwingwijzen. Ten eerste kan men deze gedragingen opvatten als processen, die in ruimte en tijd verlopen en die derhalve met behulp van de in de natuurwetenschappen gangbare werkwijze kunnen worden onderzocht (naturalistische beschouwingwijze). Ten tweede kan men bij de verklaring van die gedragingen uitgaan van de toelichtingen, die de betreffende personen zelf ervan vermogen te geven (spiritualistische beschouwingwijze)" (p. 2). De schrijfster, die een

spiritualistische methode beoogt te volgen, meent het onderscheid, door Beth aangewezen tussen beide methodes, op juiste wijze in de taalkunde toe te passen, door uit te gaan van de toelichtingen der taalgebruikers *in hun kwaliteit van taalgebruikers*. Op p. 2 lezen wij: „Wij zijn, gebruik makend van een algemeen wetenschappelijk beginsel, uitgegaan van expliciet geformuleerde vooronderstellingen, waarin geen enkel beroep is gedaan op grammatikale kennis, maar uitsluitend op taalbeheersing. Het is evenwel aannemelijk, althans niet uitgesloten, dat grammatikale kennis in zekere zin bepalend is voor onze taalbeheersing, aangezien wij nu eenmaal „hebben schoolgegaan””. Indien zij zich strikt gehouden had aan deze aankondiging dat zij slechts een beroep zou doen op taalbeheersing en niet op eventuele grammatikale kennis, zouden zich zeker minder moeilijkheden hebben voorgedaan. Het lijkt echter of het feit dat vele taalgebruikers nu eenmaal „schoolgegaan hebben” en daarmee in zekere zin ook taalbeschouwers zijn geworden, haar meer parten heeft gespeeld dan zij wellicht zelf had gewenst.

Immers, op p. 63, wordt ondubbeltzinnig een beroep gedaan op de taalanalytische kennis van de taalbeschouwer: „Semantemen hebben een betekenis die de taalbeheerser op een genoemdheid pleegt toe te passen. *Dit impliceert dat van de taalbeschouwer wordt ondersteld dat hij van elk gebruikt semanteem de genoemdheid kan beschrijven in een dusdanige vorm dat de andere taalbeschouwers met die beschrijving kunnen mee-„denken” en na kunnen gaan in hoeverre die beschrijving met hun eigen taalervaring klopt.*”⁶ Dezelfde gedachte keert terug op p. 96: „Wat ons te doen staat is: de semanteemfuncties aan een beschouwing onderwerpen, en trachten, van de „denk”-act een beschrijving te geven. Wanneer kan zo'n beschrijving als juist aanvaard worden? *De beaming der taalbeschouwers heeft ook hier het laatste woord.* Maar in welke richting dienen de formuleringen en redeneringen die hun ter beaming worden voorgelegd, te worden onderzocht? Van welke argumenten moet gebruik gemaakt worden? Hiervoor geldt in de eerste en de laatste plaats: dat iedere functiebeschrijving alleen dan adequaat is, indien zij niet van kracht is voor enige „denk”-act *die door de taalbeschouwer als een evident andere wordt onderkend.*”⁶ Dit betekent zonder meer dat zowel voor de betekenis als voor de functie (zoals die bij haar wordt opgevat, nl. als wijze van toepassing der betekenis binnen een grammatische konstruktie; zie p. 74, 91) de consensus der taalbeschouwers het eerste en laatste criterium is voor wetenschappelijke kennis.

De vervaging van het onderscheid tussen taalbeheerser en taalbeschouwer, op p. 2 zo veelbelovend aangebracht, begint reeds in de paragraaf I, 4, vooral op de bladzijden 22 en 23: „Wij zijn allemaal stuk voor stuk „een” taalbeheerser. Wel is het zo, dat van neerlandici wordt aangenomen dat zij *optimale* taalbeheersers zijn, dat zij „het Nederlands” in de grootst mogelijke mate beheersen . . . . hetgeen impliceert dat van ons als neerlandici wordt verwacht dat wij *ons kunnen stellen op*

het standpunt van „de” taalbeheerser”. Deze kan dan stellen, gaat de uiteenzetting voort, dat / achtig / een Nederlands taalteken is. Zij vervolgt dan: „Door zo’n bewering geeft de taalbeschouwer te kennen dat hij pretendeert zichzelf (als specimen van „de” taalbeheerser) als criterium te kunnen beschouwen. Dit te doen is in de taalkunde een onuitgesproken gewoonte. Eén van de doelstellingen van onze studie is, de onuitgesproken taalkundige gewoonten uit te spreken, om van daaruit vat te krijgen op de *methode* der taalkundige analyse.” Inderdaad mogen we hier spreken van een nooit, of slechts ten dele, geformuleerde gewoonte van taalonderzoek. En het is verheugend dat hier de gelegenheid wordt geboden deze gewoonte nader te bezien, te meer daar zij gesteld wordt binnen het kader van Beth’s wetenschapstheorie. Zij vervolgt: „Een grondregel van die methode is, dat de taalbeschouwer zijn taalbeheersing als criterium heeft. Voorts, dat hij zijn beweringen zo moet verantwoorden, dat de andere taalbeschouwers, die immers met evenveel recht zichzelf als criterium kunnen beschouwen, en van een bewering het tegendeel poneren, de strekking van de bewering kunnen begrijpen en precies weten wat zij al of niet zullen *beamen*. De taalkundige redenering ontleent haar bewijskracht aan de beamingsmogelijkheden.”

Zij mag danook spreken (p. 32) van voor de taalbeschouwer evidente gevallen van homonymie, van evidente en niet-evidente gevallen van ontleedbaarheid (p. 36). En midden in haar analyse van het functiebegrip, op p. 73, regel 10 v.o., ontvalt haar zelfs het woord „constateren”, dat met al zijn wetenschappelijk stringentie wordt toegepast op de veronderstelde consensus der linguïsten.

Maar laten we nu eens het geval nemen van een linguïst, die een aantal van haar beweringen niet beaamt, niet „evident” vindt. De schrijfster zelf sluit, blijkens het zojuist gegeven citaat, die mogelijkheid niet uit. Wat zal zij dan doen om de dissident te overtuigen? Waar kan zij zich op beroepen, behalve op haar eigen gevoel van evidentie en dat van een groep andere linguïsten? De niet-meevoelende linguïst zal echter alleen maar opnieuw zijn onmacht erkennen haar gevoel van evidentie te delen, en beide partijen zullen dan verder schouderophalend tegenover elkaar moeten blijven staan, zonder de mogelijkheid van een gesprek. Dit heeft dan het voor de schrijfster betreurenswaardige gevolg, dat haar redenering aan bewijskracht inboet, en wel met precies evenveel punten als er dissidenten zijn. Wanneer nu niet één linguïst zich oneens toont, maar een grote groep, dan wordt de bewijskracht van een redenering op grond van consensus onder linguïsten, wel zeer drastisch verminderd. En, wat erger is, er bestaat geen mogelijkheid tot een oplossing van de discussie.

In dit verband gezien, wordt het misschien iets begrijpelijker, dat in de taalkunde van tegenwoordig groepen linguïsten in een vruchteloze discussie tegenover elkaar staan. En het wordt eveneens begrijpelijk,

hoe het mogelijk is dat bepaalde kwesties, die vijftig jaar geleden twistpunten vormden, thans nog evenzeer onbeslist zijn en stof tot discussie leveren⁷. Immers, de methode, zoals die geschetst wordt door Dr. Balk-Smit Duyzentkunst, bergt de kiem van onenigheid in zich en sluit de weg tot overeenstemming uit. Want buiten de zg. evidente gevallen, die overigens ook nog allerlei mogelijkheden tot verschil van mening openlaten, blijven er de niet-evidente gevallen waarin beslist moet worden. Naarmate de evidentie, of de consensus, minder wordt, neemt ook de bewijskracht van een daarop gebaseerde konklusie af en neemt de verwarring toe. Men vraagt zich overigens af, of hier wel gesproken kan worden van „bewijskracht”, indien de argumenten de „onwilligen” niet kunnen overtuigen.

Wanneer zij zelf enkele proeven van analyse geeft volgens haar methode, blijkt al spoedig het gebrek aan stringentie van de konklusies. Zo analyseert zij op de pagina's 72-74 de vorm / het kleine paard / naast de vorm / het paardje / , en komt tot de slotsom (op p. 152) dat /je / niet hetzelfde betekent als / klein / en (op p. 74) dat /paard / in het ene geval een andere toepassingswijze vindt dan in het andere. Maar met even weinig recht kan men hier tegenover stellen, dat /klein / hetzelfde betekent als /je / , en dat het verschil slechts bestaat in de combinatie-mogelijkheden van beide elementen; dat / paard / in beide gevallen op dezelfde wijze is toegepast, maar alleen in een andere grammatische konstruktie is gebruikt. Wie heeft nu gelijk? Dit is niet uit te maken, omdat hier elke vorm van controle ontbreekt. Op deze wijze verworven kennis is derhalve niet controleerbaar. Zij is weliswaar mededeelbaar, maar mist het tweede noodzakelijke kenmerk van wetenschappelijke kennis, de controleerbaarheid.

Nu kan men de schrijfster het verwijt maken dat zij niet de weg wijst tot overtuigender criteria, maar het is toch ook verheugend dat een door vele linguïsten gevolgde methode hier duidelijk uit de doeken wordt gedaan. Men kan zich ook afvragen in hoeverre haar methodiek beantwoordt aan de door Beth in het begin van het boek gegeven wetenschapstheorie.

Wij hebben gezien dat zij meent bij het onderzoek naar semantische aspecten in gebruikte taal, de door Beth omschreven spiritualistische beschouwingswijze te volgen en aldus tot wetenschappelijk aanvaardbare resultaten te komen. Dat haar resultaten uiteindelijk toch niet voldoende wetenschappelijk, of objectief, blijken, komt doordat zij een té ruim gebruik gemaakt heeft van „de toelichtingen die de betreffende personen zelf ervan vermogen te geven” (Beth, geciteerd op p. 2). Zij heeft, zoals vele „traditionalistische” taalkundigen deden en doen, het (beloofde) onderscheid tussen taalbeheerser en taalbeschouwer laten vervagen en gebruik gemaakt, behalve van toelichtingen van taalbeheersers omtrent hun taalbeheersingsgedrag, ook en vooral van toelichtingen aangaande de analyse van dit gedrag, van taalbeschouwers dus. Men

zou bij voorkeur dienen uit te gaan van toelichtingen der taalbeheersers, voorzover aan hen ontfutseld in geschikt opgestelde proeven, neergelegd in protokollen, en slechts betrekking hebbend op het taalgedrag als zodanig. Dan verkrijgt men in ieder geval toetsbare gegevens.

Men merkt overigens op, dat het niet voldoende in het oog houden van het onderscheid tussen de personen wier gedragingen worden onderzocht, en de persoon van de onderzoeker zelf, een euvel is waaraan vele volgelingen der zg. *introspektieve methode* lijden. Deze methode, die gangbaar is in de wetenschap der psychologie, leidt danook veelal tot resultaten, die tot in lengte van dagen onbeslisbaar blijven bij gebrek aan toetsbaar materiaal. Sommige zg. traditionalistische linguïsten belijden ook een „introspektieve linguïstiek”⁸. Bühler⁹, volledig behorend tot de traditionalistisch genoemde richting, geeft toch blijk van reserves aangaande deze vorm van introspektie. Hij schrijft op p. 13: „Dass alles auf „Einfühlung” und Selbstsprechen basiert sei, davon ist gar keine Rede”, en op p. 254, terloops: „Man darf den Befund nicht für alle Zeit an die Bedingung einer hochgezüchteten Feinheit des Beschreibens eigener Denkerlebnisse knüpfen, sondern muss danach streben, ihn auch weniger subtilen Augen zugänglich zu machen und noch mehr: es gilt ihn *objektiv* zu verifizieren”, – een verborgen opmerking die precies de feilen der in de linguïstiek veelal toegepaste en door Dr. Balk-Smit Duyzentkunst beschreven methode weergeeft.

Heeft deze methode daarmee dan al haar waarde verloren? Een dergelijke konklusie zou wel wat drastisch en voorbarig zijn. Wanneer wij verder lezen in het citaat van Beth, gegeven door Dr. Balk-Smit Duyzentkunst in het begin van haar studie, dan staat er: „Elke wetenschappelijke onderzoeker bezit, naast zijn wetenschappelijke kennis, een grote hoeveelheid vòòr- of niet-wetenschappelijke, zg. „intuïtieve” kennis. Van deze intuïtieve kennis – experimentele vaardigheid, vertrouwdheid met lexica e.d. – maakt hij bij zijn onderzoekingen op zeer uitgebreide schaal gebruik, maar bij het trekken van zijn definitieve conclusies doet hij op haar geen beroep. De aankomende onderzoeker moet zich deze intuïtieve kennis door geduldig oefenen als een soort ambacht eigen maken . . . . Het – onvermijdelijk – gebruik-maken van de slechts intuïtief gekende wetenschapstechniek brengt in het wetenschappelijk onderzoek een subjectief element, dat echter uit het eindresultaat dient te worden geëlimineerd. Dit laatste wordt in de geestelijke wetenschappen nog al eens nagelaten, wat wel daarmee verband zal houden, dat deze wetenschappen ten dele nog zeer jong zijn, zodat de noodzaak van een scherpe scheiding tussen wetenschappelijke en vòòr-wetenschappelijke kennis zich hier nog niet zo sterk heeft doen gevoelen, als dit in de natuurwetenschappen het geval is geweest. Door een en ander wordt echter de indruk gevestigd, dat aan de geestelijke wetenschappen een subjectief karakter eigen is, dat de natuurwetenschappen zouden missen. Men komt er zo toe, in de aanwezigheid van een element van subjectiviteit

een onderscheidend kenmerk, ja, het hoofdkenmerk, van de geestelijke wetenschappen te zien" (p. 5/6).

Wat Dr. Balk-Smit Duyzentkunst heeft verricht, is dan wel niet het leveren van een wetenschappelijk verantwoorde methode van grammaticale analyse, volgens de spiritualistische beschouwingwijze, maar wel een beschrijving van haar grammatische intuïtie aangaande het Nederlands. Zij geraakt tot een „hochgezuchtete Feinheit des Beschreibens eigener Denkerlebnisse". Voor de linguïst blijft echter de taak over deze intuïtie van haar subjektiviteit te ontdoen, haar „objektiv zu verifizieren". Zij beschrijft haar grammatische intuïtie, voorzover die betrekking heeft op semantische aspecten in gebruikte taal, maar zij had dit even goed kunnen doen voor vormaspecten. Intuïtie treedt op bij elke vorm van wetenschap. Een wetenschappelijk onderzoek, dat hier wel spiritualistisch zal zijn, zal dan de, intuïtief gevormde, begrippen van de linguïst aangaande vorm- of betekenisaspecten achteraf al of niet moeten bevestigen. Het door de schrijfster gepostuleerde verband tussen spiritualistische methode en betekenisonderzoek enerzijds, en naturalistische methode en vormonderzoek anderzijds, lijkt niet gerechtvaardigd.

Hiermee heeft tegelijk, binnen het kader dat door Beth wordt verschaft, de wijze van doen der traditionele linguïsten, en speciaal de introspektieve methode, zijn juiste plaats gekregen: deze methode is niet ten volle wetenschappelijk, doch eerder vòòr-wetenschappelijk. Zij beschrijft in veel gevallen de intuïtie van één of meer linguïsten, en verifiëert die niet altijd aan controleerbare feiten. Zij is daarmee niet waardeeloos, daar juist een ontwikkelde intuïtie een zeer bruikbare preliminaire is tot wetenschappelijke konklusies, maar zij is wel onvolledig, daar zij nog niet steeds wetenschappelijk aanvaardbare resultaten levert.

Men zou kunnen zeggen, dat Dr. Balk-Smit Duyzentkunst in haar proefschrift een linguïstische intuïtie heeft ontwikkeld in die zin, dat zij een, aanvankelijk ongeordende of chaotische, intuïtie heeft geordend. Zij heeft een beschrijving gegeven van de systematiek die binnen intuïtieve kennis te onderkennen valt. Te meer valt het nu te begrijpen, dat een linguïst die de beschreven intuïtie niet deelt, en dus buiten de betreffende systematiek valt, geen aanknopingspunten vermag te vinden om tot overeenstemming te geraken. De auteur geeft een proefopstelling, zonder de proef, behalve op kleine onderdelen, uit te voeren.

Zoals reeds aan het begin van deze verhandeling werd opgemerkt, bestaat het proefschrift van Dr. Balk-Smit Duyzentkunst geenszins uitsluitend in het aangeven van criteria voor wetenschappelijke en/of intuïtieve kennis. Afgezien hiervan bespreekt zij uitvoering de algemene noties waarvan zij wenst uit te gaan bij het analyseren van een taal. Zo stelt zij het *teken* als centraal gegeven, en onderscheidt ontleedbare en onontleedbare tekens. Zij komt dan tot het begrip „semanteem", i.e. een onontleedbaar taalteken (p. 35), en beschouwt de zinnen als opge-

bouwd uit deze semantemen. Zij stelt het semanteem, als basiseenheid van analyse, in de plaats van het woord, dat, althans in de opvattingen van Nederlandse linguïsten, veelal centraal staat als teken- en analyse-eenheid. Zij behandelt uitvoerig (speciaal op de pagina's 57-76) betekenisproblemen van verschillende aard, en ontwerpt een begrip „functie” dat haar van dienst zal zijn bij haar grammatische aanpak. Voor de ontwikkeling van algemeen-linguïstische opvattingen zijn haar uiteenzettingen van aanmerkelijk belang. Voorts geeft zij een proeve van toepassing van haar algemene begrippen op het Nederlands (vanaf p. 99), zich daarbij basierend op haar criteria voor wetenschappelijke kennis. De neerlandicus zal ook in dit tweede deel van het boek vele inspirerende suggesties aantreffen. Het was echter geenszins de bedoeling op deze aspecten van het werk van Dr. Balk-Smit Duyzentkunst in te gaan. Slechts één gedachte uit het boek werd in dit opstel naar voren gehaald en aan een kritisch onderzoek onderworpen. Een bespreking van de andere gedachten zal schrijver dezes gaarne aan anderen overlaten.

Amsterdam

P. A. M. SEUREN

NOTEN

1. Dr. F. Balk-Smit Duyzentkunst, *De Grammatiche Functie, Methode van Grammaticale Analyse, aan het Nederlands Gedemonstreerd*. J. B. Wolters, Groningen, 1963.

2. Bv. op p. 115: „Het valt taalbeschouwers (ook lagere-school-leerlingen) niet moeilijk, de „werkwoorden” te noemen . . . .” Op p. 149 sluit de schrijfter ook aan bij de traditionele „woordbenoeming”.

3. Zij citeert: J. van Ham en S. Hofker, *Beknopte Nederlandse Spraakkunst*; E. Rijpma en F. Schuringa, *Nederlandse Spraakkunst*; C. G. N. de Vooy, *Nederlandse Spraakkunst*. Zij sluit zich goeddeels aan bij de theoretische opvattingen van Otto Jespersen, Langeveld en Reichling, van wie zij vooral de laatste bijzonder veelvuldig citeert.

4. Dr. Anton Reichling, *Verzamelde Studies over Hedendaagse Problemen der Taalwetenschap*, Zwolle 1961, p. 70.

5. Op p. 3: „In de linguïstiek komt deze complementariteit tot uitdrukking in de studie van *vorm* en *betekenis* als momenten van taalgebruik”. En duidelijker op p. 177, in de samenvatting: „Een dergelijke „spiritualistische” (geesteswetenschappelijke) beschouwing van het semantische moment is complementair verbonden met de „naturalistische” (natuurwetenschappelijke) beschouwing van het formele moment van taal.”

6. Kursivering van mij.

7. Zoals bv. de oude kwestie van het primaat van zin of woord, de betekenis van partikels (als het Nederlandse „te”), van bepaalde uitgangen, van woordsoorten.

8. Althans daar waar zij zich over hun methode uitspreken, zoals bv. Dr. A. Reichling, *Het Woord*, Nijmegen 1935, p. 17, waar Reichling zich uitspreekt voor een introspektieve methode, en de introspektie definieert als „de systematische observatie van eigen ervaringen door de onderzoeker”.

9. Karl Bühler, *Sprachtheorie*, Jena 1934.